

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

БАГМУТ ІРИНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 811.161.2' 37(043)

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЗВУКОНАЙМЕНУВАНЬ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(СКЛАД, СТРУКТУРА, ПАРАДИГМАТИКА)**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор
Козачук Ганна Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор
кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, старший
науковий співробітник
Соколова Світлана Олегівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
граматики та фонетики

кандидат філологічних наук, доцент
Кравець Лариса Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри стилістики української мови

Захист відбудеться 12 червня 2007 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 10 травня 2007 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Розвиток лінгвістичної науки супроводжується інтенсивним пошуком теоретичних основ дослідження лексико-семантичного рівня, встановлення його системно-структурних елементів, відношень між ними. Велика кількість одиниць, які представляють у лексичному складі української мови різноманітні сторони дійсності, зумовлює наявність різних за обсягом лексико-семантичних утворень, докладний і всебічний аналіз яких визначає одне із завдань сучасної мовознавчої науки.

Проблеми системної організації лексичного складу, семантики стали об'єктом дослідження у працях вітчизняних – О.О. Потебні, В.С. Ващенко, Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівського, О.О. Тараненка, М.П. Кочергана, О.Д. Огуя, С.П. Денисової, А.М. Шамоти та ін. – і зарубіжних мовознавців – Й. Тріра, В. Порцига, Л. Вайсгербера, Є. Куриловича, О.І. Смирницького, Ю.Д. Апресяна, С.Г. Бережана, В.Г. Гака, В.А. Звегинцева, Г.А. Уфимцевої, Ю.М. Караулова, Д.М. Шмельова, Л.М. Васильєва, Й.А. Стерніна, Г.С. Щура, Л.О. Новикова, М.В. Нікітіна, О.Г. Скворцова, А. Шаффа, В. Дорошевського, А. Вежбицької, С.Г. Шафікова та ін.

Про багатство навколишнього світу людина дізнається через п'ять зовнішніх органів чуття: зір, слух, смак, дотик, нюх – для опису яких у мові наявні спеціальні лексичні одиниці. Значне місце в цій групі посідають лексеми, які передають номінацію звуку, – звуконайменування. Важливість цієї групи лексики для людини не викликає заперечень, а велика кількість зазначених одиниць у лексичному складі української мови потребує всебічного аналізу та впорядкування. В україністиці лексика на позначення звуку не була об'єктом комплексного вивчення, зокрема досліджено інтер'єктиви (Л.І. Мацько), склад і структуру відвигукової лексики (О.Й. Курило, Т.М. Возний), ономатопи та їхні деривати (Ю.В. Юсип), звуконаслідувальні слова (І.О. Гаценко), звуконаслідувальні дієслова (Є.А. Карпіловська, Л.І. Корнієнко), дієслова на позначення крику тварин (Н.Й. Марчук), словотвірні поля лексики на позначення мовлення (М.І. Голянич, С.П. Гірняк), предикати мовлення (Н.Г. Ніколаєва) та ін. Тому **актуальність дослідження** зумовлена потребою системного вивчення лексики, яка номінує звукові явища, процеси, ознаки навколишньої дійсності та ще не була предметом комплексного монографічного дослідження в українському мовознавстві, зокрема з погляду визначення й аналізу складу та структури лексико-семантичного поля звуконайменувань (ЛСПЗ), семної організації його складових, парадигматичних зв'язків одиниць поля.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова “Теоретичні і лінгводидактичні проблеми граматики і лексикології” та полягає в дослідженні семантичних особливостей звуконайменувань у складі лексико-семантичного поля. Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 листопада 2003 року) та схвалена Координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 19 від 24 лютого 2004 року).

Мета роботи полягає у з’ясуванні складу, особливостей структури та семантичної організації лексико-семантичного поля звуконайменувань у сучасній українській літературній мові шляхом дослідження зазначеної лексики в семантичному, структурному, парадигматичному аспектах.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) з’ясувати специфіку природи поняття ‘звук’;
- 2) встановити принципи та критерії виокремлення звуконайменувань із загального лексичного складу української мови;
- 3) визначити статус і структуру ЛСПЗ;
- 4) здійснити системний аналіз семного складу звуконайменувань;
- 5) виявити зв’язки ЛСПЗ із іншими лексико-семантичними утвореннями;
- 6) дослідити парадигматичні зв’язки в структурі ЛСПЗ.

Об’єктом дослідження є лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові.

Предмет безпосереднього аналізу становить лексико-семантична та семна організація одиниць ЛСПЗ в сучасній українській літературній мові, а також особливості парадигматичних відношень у складі поля.

Джерельною базою дослідження є “Словник української мови” в 11-ти томах (К.: Наукова думка, 1970 – 1980), “Словарь української мови” в 4-х томах за редакцією Б. Грінченка (К., 1907 – 1909), інтегрована лексикографічна система “Словники України (Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія)”, “Словник синонімів української мови” у 2-х томах (К.: Наукова думка, 1999 – 2000), “Фразеологічний словник української мови” у 2-х книгах (К.: Наукова думка, 1999), інші тлумачні та енциклопедичні словники, а також художні тексти української літератури (7 тис. фіксацій).

Методи та прийоми дослідження. Науковий аналіз здійснено на основі врахування положень про зв’язок мови і мислення, співвідношення форми і змісту мовних одиниць. Відповідно до мети і завдань дослідження використано метод синхронного лінгвістичного опису, що включає емпіричні спостереження, прийоми зіставлення, узагальнення. Дослідження семантики звуконайменувань здійснено методом компонентного аналізу. У

дисертації також застосовано метод опозиційного аналізу, метод моделювання, залучено елементи структурного та диференційного аналізу.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено системний аналіз одиниць із семою ‘звук’, представлено склад і структуру ЛСПЗ, з’ясовано статус аналізованого поля в сучасній українській літературній мові, встановлено принципи та критерії його виділення, описано семну структуру та охарактеризовано парадигматичні зв’язки звуконайменувань.

Теоретичне значення дисертації. Комплексний лексико-семантичний аналіз звуконайменувань у складі розширеного ЛСПЗ поглиблює уявлення про системність семантичних об’єднань як цілісних утворень зі своєю внутрішньою структурою. Дослідження специфіки природи поняття ‘звук’ сприяло обґрунтуванню статусу ЛСПЗ, визначенню принципів і критеріїв відбору та структурування звуконайменувань у сучасній українській літературній мові, вивченню особливостей семної організації та з’ясуванню внутрішніх і зовнішніх зв’язків одиниць поля.

Практичне значення. Дисертація містить матеріали, які можуть бути використані у лексикографічній практиці при вдосконаленні та створенні навчальних словників нових типів, словників синонімів, антонімів, ідеографічних словників тощо; при написанні підручників і навчальних посібників із лексикології, семантики та стилістики; у процесі викладання курсів мовознавства, сучасної української літературної мови, спецкурсів та спецсеминарів; при написанні студентських науково-дослідних робіт, а також як джерело фактичного матеріалу.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження викладено в доповідях на звітно-наукових конференціях викладачів та аспірантів, наукових семінарах кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2002 – 2006 рр.); на V Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: проблеми та перспективи” (Національний авіаційний університет, березень, 2004 р.), Звітно-науковій конференції молодих вчених, присвяченій 170-річчю НПУ імені М.П. Драгоманова (травень, 2004 р.), Міжнародній науковій конференції “Мова і культура” (Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка, червень, 2005 р.) та в процесі викладання курсу “Сучасна українська літературна мова” в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Матеріали дисертації було використано в процесі викладання української мови учням с/ш № 90 Печерського району м. Києва (довідка про впровадження № 108 від 13.11.2006 року), с/ш № 256 Оболонського району м. Києва (довідка про впровадження № 111 від 10.11.2006 року), у викладанні курсів “Українська мова” та “Українська мова за професійним

спрямуванням” для студентів Київського національного університету технологій та дизайну (довідка про впровадження № 15-15/2694 від 07.11.2006 року), на лекціях і практично-семінарських заняттях із сучасної української літературної мови для студентів Київського університету “Східний Світ” (довідка про впровадження № 65 від 01.12.2006 року).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 статтях, опублікованих у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (330 найменувань), джерел дослідження (39 найменувань) та лексикографічних джерел, додатків. Обсяг дисертації без списків використаної літератури, джерел та додатків – 200 сторінок, загальний обсяг роботи – 236 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкрито стан наукової проблеми у сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі** – “Склад лексико-семантичного поля звуконайменувань в українській мові” – визначено місце звуконайменувань у моделі смислових відношень, з’ясовано екстралінгвальну та лінгвальну природу звуконайменувань, встановлено статус поля, виявлено принципи та критерії виділення одиниць поля, здійснено класифікацію звуконайменувань в українській мові.

Поняття ‘звук’ чітко виступає в усіх ідеографічних схемах як явище фізичного та психічного світів.

При аналізі звуконайменувань у мові необхідно зважати на: 1) джерело звучання; 2) фізичні властивості, що визначають структуру звуку; 3) просторово-часові характеристики звукового сигналу; 4) зміни вихідних характеристик звуку, яких він зазнає при поширенні від джерела до слухача; 5) полімодальний характер звукового сприймання; 6) емоційне забарвлення акустичного явища. Важливо поєднувати характеристики звуку, поширеного в середовищі, особливості предмета, який творить звук, і суб’єктивні ознаки відображення акустичних явищ, що неможливо без розуміння звуку як категорії фізичної та слухового відчуття як категорії філософської.

Об'єктивність існування лексико-семантичного поля звуконайменувань обґрунтовано:

1) співвіднесеністю його з конкретною сферою людського досвіду, зі слуховими відчуттями, їхньою об'єктивною стороною, тобто здатністю слухових відчуттів сприймати ознаки предметів матеріального світу, які впливають на цей орган чуттів; 2) наявністю певної семантичної структури, заснованої на різноманітних відношеннях ЛСВ.

Аналізоване поле має розгалужену структуру та представлене у словнику значною кількістю одиниць. Словник української мови в 11-ти томах фіксує близько 2800 лексем, які містять у прямих номінативних, похідних і переносних семемах сему 'звук'. Це становить близько 2% від загальної кількості слів, представлених у словнику. За лексикографічними джерелами, обраними для аналізу, до поля входить понад 5500 семем із семою 'звук' (близько 1600 іменникових, 2500 дієслівних, 600 прикметникових, 400 прислівникових і 400 фразеологізованих ЛСВ). Серед зазначеної кількості первинних ЛСВ із семою 'звук' у складі досліджуваного поля 1580 (638 іменникових, 630 дієслівних, 196 прикметникових, 116 прислівникових), вторинних – 3505 (835 іменникових, 2100 дієслівних, 334 прикметникових, 236 прислівникових), переносних – 468 (124 іменникових, 226 дієслівних, 70 прикметникових, 48 прислівникових).

Лексико-семантичне поле звуконайменувань – це сфера семем (акустем), які містять сему 'звук' як таку, що задає інтенціонал одиниці. Наявність спільних компонентів у семемі та назві об'єднання є вирішальним критерієм включення її до поля.

Лексико-семантичне поле звуконайменувань – це сукупність слів, що має низку підмножин (мікрополів, лексико-семантичних розрядів, лексико-семантичних груп, лексико-семантичних підгруп), кожна з яких об'єднує слова, близькі за вихідним семантичним змістом. Підґрунтям цієї близькості є спільний для всього семантичного поля інтегровальний компонент – сема 'звук', а слова кожного мікрополя об'єднані спільною для них, але такою, що відсутня в словах іншого мікрополя, диференційною семою.

В основі лексико-семантичної класифікації звуконайменувань лежить ієрархія сем предметно-логічної частини. Аналіз одиниць поля засвідчив, що неможливо обрати єдиний критерій для класифікації акустем. Для створення детальної та розгалуженої класифікації варто використовувати підхід, що поєднує ознаки за джерелом звучання, комунікативною/когнітивною спрямованістю, характером звучання. Усі мікрополя не ідентичні за кількістю лексико-семантичних груп і їхніх складових. Угрупування неоднорідні і за кількістю слів, які до них входять, і за характером відношень між ними. Акустичне середовище неоднаково представлене на різних ділянках семантичного простору мови, охарактеризоване різною щільністю і має різну глибину відображення світу.

У другому розділі – “Структура лексико-семантичного поля звуконайменувань” – здійснено системний аналіз семного складу звуконайменувань, виявлено зв’язки досліджуваного поля із іншими лексико-семантичними утвореннями.

Акустема **звук** є реальним підґрунтям для побудови лексико-семантичного поля звуконайменувань, виступаючи в ролі домінанти.

Поділ поля на частини умовний, бо між його структурними елементами відсутня чітка межа, наявні дифузні зони, характер яких зумовлений широкою сферою поступових переходів. У складі об’єднання виділено центральну частину, яку утворюють домінанта, ядерні акустеми і звуконайменування ближньої периферії, та зону далекої периферії. Залежно від того, яку роль – домінантну чи залежну – відіграє сема ‘**звук**’ у значенні того чи іншого ЛСВ, акустема займає своє місце в системно-структурній організації поля. Наприклад, **писк** – ‘звук + високий + неголосний + жива істота’, **писк** – ‘плач + немовля’, перен. **писк** – ‘певні почуття + звук’ [СУМ, VI, 363]; **туркати** – ‘видавати звуки + переливчасті + голуб, горлиця’, перен., розм. **туркати** – ‘говорити + одне й те саме’ [СУМ, X, 326].

Ядерні акустеми лексико-семантичного поля звуконайменувань поділено на чотири зони, кожна з яких має акустеми іменникового та дієслівного мікрополів. Ядро кожної зони творять акустеми, диференційовані за своїм семним складом від одиниць попередньої зони, ближня периферія – це синоніми до попередніх звуконайменувань, а периферію – творять одиниці, у яких починають проявлятися семи наступної зони, але вони ще не набули яскравого вираження. Постійними для звуконайменувань ядерної частини є фонічні ознаки: /інтенсивність/, /висота/, /тембр/, /характер/. Наприклад, **вуркіт** – ‘звук (/архісема/) + несильний (/інтенсивність/) + низький (/висота/) + переливчастий (/тембр/, /характер/)’. Диференційними виступають лексико-граматичні семи ‘предметність’, ‘процес’, семантичні ознаки /джерело/, /дія/, /природа джерела/, /якість дії/, /додаткова дія/, /якість додаткової дії/, /схожий на .../, /супровідна дія/. Наприклад, **плямкати** – “їсти, прицмокуючи” [СУМ, VI, 603]. Факультативними виступають ознаки /кількісний прояв звукового ефекту/, /знаряддя дії/, /почуття/, /час/, /місце/, /враження/, /відстань/, /фізіологічний стан/. Наприклад, **перегуд** – ‘гудіння + протяжне + нерівномірне + в різних місцях’. Структура окремої акустеми подана у схемі, яка поєднує: 1) опорну семантичну сему ‘звук’; 2) конкретизатори опорного компонента (фонічні характеристики); 3) нефонічні конкретизатори; 4) компоненти найзагальнішого категорійного характеру (частининомвна ознака). Абстрактну семну схему ядерних одиниць можна подати так: /архісема/ – /родова сема/ – /інтенсивність/ – /висота/ – /тембр, характер/ – /джерело (родове/видове/специфіковане)/ – /дія (основна/додаткова/основна + додаткова)/ – /якість дії (основної/ додаткової/основної + додаткової)/ – /відцентрові семи/. Ступінь і

характер заповнення цієї схеми впливає на розташування звуконайменувань у ядерній частині ЛСПЗ. Кількість одиниць із варіантними і/або вірогіднісними семами збільшується з віддаленням від домінанти поля. Зміна зон призводить до зміщення акцентів при аналізі семної структури акустем: основні диференційні ознаки перенесено з лівої частини семної структури (фонічні характеристики) до правої частини (природа додаткової дії). Характер основних сем у звуконайменуваннях ядерної частини ЛСПЗ визначено такою ієрархією: доцентровий (одиниці першої (загальні) – другої (конкретні) – третьої (специфіковані) зон і відцентровий (одиниці четвертої зони – “чужі”).

Чим більше індивідуальних компонентів має значення акустеми, тим далі від ядра поля воно розташоване. Іменникові та дієслівні звуконайменування ближньої периферії – це похідні одиниці поля, що виступають опосередкованими назвами звуків і звукових процесів/дій (*цокотати* – ‘розмовне + негативне + говорити + швидко + не вгаваючи’, *скиглення* – ‘розмовне + неприємне + співати + тужливо + сумно’). Ступінь збільшення диференційних сем у структурі лексичного значення призводить до конкретизації звуконайменувань (*гатити* – ‘розмовне + інтенсивність + ударяти, стукати (= ритмічними ударами по чому-небудь створювати короткі, уривчасті звуки) + по чому-небудь, у щось’). У “звукових” прикметниках і прислівниках зафіксовано невідокремлювані від звуку та звукодії властивості, що дає їм повне право бути частиною утворення з домінантою ‘звук’. Наприклад, прикметникові акустеми лексико-семантичної підгрупи “голосний” мотивовані постійними семами ‘добре чутний’ (*зрімкий* [СУМ, II, 170]), ‘достатньої повноти звучання’ (*повнозвучний* [СУМ, VI, 685]), ‘сильний’ (*невтишимий* [СУМ, V, 273]), ‘надмірність’ (*оглушливий* [СУМ, V, 615]), а також факультативними семами ‘дзвінкість’ (*зучний* [СУМ, II, 200]), ‘супровідне тембральне забарвлення’ (*перекотистий* [СУМ, VI, 203]) тощо. Прикметникові акустеми мають таку значеннєву схему: /граматична сема/ – ‘який’, ‘схожий’, ‘утворений’, ‘сповнений’; /видова ознака/ – ‘звучить’, ‘діє’, ‘створює’, ‘видає’, ‘має’, ‘супроводжується’, ‘втратив’, ‘лунає’; якісні ознаки – /гучність/, /тембр/, /мелодійність/, /особливості артикуляції/, /висота тону/; кількісна ознака: ‘менше’ – ‘еталон’ – ‘більше’; емоційні компоненти – ‘хвилювання’, ‘збудження’, ‘радість’, ‘здивованість’, ‘страждання’, ‘гнів’, ‘відраза’, ‘жах’ тощо.

Антонімічні групи протиставлені не назві поля, а домінанті, бо аналізовані одиниці є звуконайменуваннями з негативною родовою семою. Їхнє місце в ближній периферії ЛСПЗ цілком вмотивоване, бо тлумачення значень аналізованих одиниць можливе тільки через відсилання до родових акустем попередніх зон. На відміну від попередніх груп (підгруп), аналізовані найменування не потребують конкретизації, бо в їхній семантичній структурі найважливішим компонентом є негативна сема, яка зумовлює протиставлення семем за

однією, але найважливішою для одиниці ознакою, – архісемою ‘звук’. Тому для заперечення достатньо диференціації *звук – шум – голос*. Для іменникових акустем диференційними семами виступають: ‘звук, шум’ (*затишок* – ‘відсутність + звуки, шуми’ [СУМ, III, 351]), ‘розмова, говоріння’ (*мовчання* – ‘відсутність + говоріння’ [СУМ, IV, 771]), ‘голос’ (розм. *мовчанка* – ‘відсутність + голос’ [СУМ, IV, 771]), ‘гомін’ (*безгоміння* – ‘відсутність + гомону’ [СУМ, I, 124]), ‘дія’ (*тиша* – ‘відсутність + дія + метушня’ [СУМ, X, 135]) тощо. Другорядний статус в аналізованих акустемах має ознака /тривалість/, наприклад, *затишишя* – ‘припинення + шуму + тимчасове’ [СУМ, III, 351]. Найабстрактніший характер властивий найменуванням із варіативними семами ‘звук, шум’. Такі акустемі можуть бути використані для позначення відсутності будь-якого звукового явища. Зміст можливих варіацій позначено лексемою *тиша* [СУМ, X, 135], яка представлена в полі трьома семами і диференціюється відсутністю звуків взагалі; звуків, утворюваних людиною; звуків, утворюваних дією. Саме ця акустема опосередковує всі інші (*тиша* – *затишок, спокій, мовчання, безгоміння*, поет. *безгомінь*, рідко *тишина*, рідко *беззуччя*, рідко *беззук*; *тиша* – *безголосся, затихання, мовчання*, розм. *мовчанка*, розм. *мовчок*; *тиша* – *мовчання*).

Дієслівні акустемі диференційовані семами ‘говорити’ (*мовчати* – ‘не + говорити’ [СУМ, IV, 771]), ‘кричати’ (*мовкнути* – ‘переставати + кричати + про тварин’ [СУМ, IV, 770]), ‘звучати’ (*мовкнути* – ‘переставати + звучати’ [СУМ, IV, 770]). Периферійне місце серед аналізованих дієслів посідають акустемі із факультативними семами ‘заперечувати’ (*змовчувати* – ‘не + заперечувати’ [СУМ, III, 630]) та ‘ухилитися’ (*помовчувати* – ‘мовчати + ухилення від розмов’ [СУМ, VII, 131]).

Для прикметникових і прислівникових акустем характерне розрізнення значень за семами ‘доходить’ (*нечутний* – ‘який + не + доходить + до слуху’ [СУМ, V, 406]), ‘супроводжується’ (*мовчазний* – ‘який + не + супроводжується + розмовами’ [СУМ, IV, 771]), ‘робить’ (*безшумний* – ‘який + не + робить + шуму’ [СУМ, I, 154]), ‘подає’ (*беззучний* – ‘який + не + подає + голосу, звуків’ [СУМ, I, 125]), ‘говорить’ (*безмовний* – ‘який + не + говорить’ [СУМ, I, 135], розм. *мовчком* – ‘не + говорячи’ [СУМ, IV, 772]) тощо.

Акустемі поля можна чітко згрупувати за характером експліцитних сем, які мотивовані належністю найменування до того чи іншого мікрополя і значенням слова-мотиватора. Наприклад, сема ‘дуже сильний, голосний’ може бути експлікована в іменникових звуконайменуваннях за допомогою таких афіксальних морфем, як суфікси *-еч(а)* (*тріскотнеча, гуркотнеча, стукотнеча*), *-яв(а)* (*тріскотнява, стукотнява, крикнява*), *-н(я)* (*реготня, тупотня, гавкотня*), *-ищ(е)* (*ревище, голосище*), префікс *ви-* (*вигрім, викрик, виляск*) тощо; сема ‘стиха/час від часу’ експліцитно виражена в дієслівних звуконайменуваннях: префікс *по-* + суфікс *-ува-(-юва-)* (*побрязкувати, похронувати,*

пофиркувати, покашлювати); префікс **під-** + суфікс **-ува-** (**-юва-**), (*підспівувати*; розм. *підсьорбувати, підскиглювати*); префікс **на-** + суфікс **-ува-** (**-юва-**) (*нагукувати*, розм. *настукувати*); префікс **з-(с-)** + суфікс **-ува-** (**-юва-**) (*звискувати, схлипувати*); префікс **при-** + суфікс **-ува-** (**-юва-**) (*прихлипувати, приплескувати*) тощо.

Значна кількість акустем із переносним значенням дає змогу говорити про метафоричне поле у складі ЛСПЗ. Найбільше метафоризованих акустем у дієслівному мікрополі. Вони рівномірно розташовані в розрядах мікрополя, однак найактивніше представлені звуки мовлення, звуки твердих предметів, звуки механізмів, звуки людини, звуки істот тощо. Підґрунтя для порівняння (спільні ознаки) у звукової метафори ширше, ніж у незвукових метафоричних перенесень, що дозволяє похідним значенням залишатися у звуковій сфері або ж відходити з неї поступово. Особливістю звукової метафори є збереження архісеми ‘звук’ у похідному значенні, наявність описових диференційних сем, що відображають загальні фонічні характеристики порівнюваних звуків (*/інтенсивність/*, */висота/*, */тембр/* тощо), підсилення ролі диференційної ознаки */схожість/*, при зміні семантичного множника */джерело/* або */якість джерела/*, наприклад, **спів (крик) птахів** → **мовлення** (“*Отак, дідусю, вибачай! – Радіючи, щебечуть діти, – Шкода, гостинців не бажай, бо не достанемо ділити! [...]*” (Л. Глібов)), **звуки істот** → **звуки механізмів** (*Не чує він ревіння п’ятиносок, Не чує, як ячить автомобіль* (Д. Павличко) тощо).

Для зовнішньої (незвукової) метафори характерним є семантичний зв’язок між вихідним і метафоричним значенням на підставі однієї, часто прихованої семи, наприклад, **деструктивна фізична дія** → **звукова дія** (*[...] дзвінки далеких трамваїв гостро розтинали повітря* (Є. Плужник)), **рухатися** → **звучати** (*Там золоті Софії дзвони Пливуть над містом монотонно [...]* (В. Сосюра)) тощо.

Наявність синестетичної метафори свідчить про полімодальну основу сприйняття звуку, наприклад, **візуальна ознака** → **акустема** (*Сіють дзвіночки прозорі згуки [...]* (М. Коцюбинський)), **дотикова ознака** → **акустема** (*Падають тепло і глухо яблука в нашім саду* (В. Сосюра)), **смакова ознака** → **акустема** (*[...] з-за перевалу прозвучало соковите контральто* (М. Хвильовий)) тощо. Через синестезію сферу найменувань ознак звуку не можна вважати навіть відносно закритою (пор. з найменуваннями кольору).

Лексико-семантичне поле звуконайменувань значно розширюється за рахунок фразем із концептом ‘звук’, які в одному випадку дублюють акустемі центральної частини поля (*розпускати голос, рвати пуп, дерти рота, давати хropaка*), в іншому – виражають смисли, для яких відсутні однослівні номінації (*тягти волинку, рвати тишу*). За семантичними критеріями акустема-слово і акустема-фразема часто не диференційовані, хоча у фразеологічній одиниці значно багатші, яскравіші семантичні можливості, бо у вираженні

значення беруть участь семантичні структури декількох слів. Ускладненість семантики фраземи спричинена визначальною роллю конотативних сем, які актуалізують емоційну оцінку, а також семою ‘ступінь міри ознаки’ (*Остан зразу дав богатирського хropaка* (О. Довженко); *Регочеться* [Август], *аж пельку рве, хоч би там що робилось* (Л. Українка)).

Зв’язки лексико-семантичного поля звуконайменувань із іншими лексико-семантичними утвореннями мотивовані природою поняття ‘звук’ та обсягом досліджуваного поля: чим повніше склад поля, тим розмитіші його межі. Зв’язок звуконайменувань із іншими семантичними сферами може відбуватися у різний спосіб: 1) через кореляції прямих і переносних значень – результати аналізу процесів, зумовлених зовнішньою метафоризацією, свідчать про тісний зв’язок іменникових і дієслівних акустем із такими сферами, як “деструктивна дія” (*розбиватися*), “рух” (*пролітати*), “припинення дії” (*згасати*), “візуальне сприйняття” (*сріблитися*), “зміна стану” (*розтавати*), “фізіологічна дія” (*задихатися*), “емоційна дія” (*тужити*), “дія на об’єкт певної якості” (*сипати*), “удар” (*шибати*), прикметникових і прислівникових акустем – “інтенсивність ознаки” (*буйний*), “психологічний стан” (*божевільний*), “емоційний стан” (*несміливий*), “фізичний стан” (*кволий*), “колір” (*матовий*), “температура” (*теплий*), “дотик” (*м’який*), “параметр” (*опуклий*), “смак” (*терпкий*); 2) через периферійні компоненти того чи іншого семантичного класу – з багатокомпонентної семної структури акустеми виокремлено периферійні ознаки, бо саме на периферійних ділянках семіми особливо помітні явища перехідності, сполучуваності певного поля з іншими полями. У семній структурі акустеми часто наявні декілька домінантних компонентів значення, тому вони одночасно можуть бути віднесені до різних полів, що створює умови для перетину семантичних сфер. Звук як відчуття нерозривно пов’язаний із слуховим сприйняттям, а тому у деяких акустемах сема ‘слухове сприйняття’ входить до семантичної структури семіми на правах домінантної. За таких умов відповідна семіма позначена одночасною наявністю відразу двох домінантних сем: семі ‘звучання’ і семі ‘слухове сприйняття’ (*поширюватися, доноситися, бриніти, відкликатися*). Взаємодія з семантичною сферою “рух” зумовлена природою денотата, особливостями денотативної ситуації, бо фізичний звук – це об’єкт, якому властиве поширення, рух, переміщення в просторі, як і багатьом іншим фізичним об’єктам: суб’єктне переміщення в просторі (*іти, котитися*); переміщення по воді, у воді, рух рідини (*плисти, литися*); переміщення повітрям, рух у повітрі (*летіти, вирувати*); вертикальне переміщення (*сипатися, піднятися*). Також тісно взаємодіють семі таких семантичних сфер, як “фізіологічна дія” (*дихання*, розм. *позіхоти*), “емоції” (розм. *заводи, гиркати*), “деструктивна дія” (*тріскати, відбивати*), “звертання” (розм. *викати*), “удар” (розм. *хльост, гехкати*), “фізична дія” (*оплески, шкрябати*), “мовлення” (*приказувати*, розм.

чвиркання), “зміна стану” (*стишувати, знижувати*), “хода” (*крок*, розм. *чвалати*), “сигнал” (*калатати, трубити*), “комунікативна спрямованість” (*поклик*, розм. *цикати*), “оцінка” (*гарний, розладнаний*), “музика” (*акорд, какофонія*); 3) через домінуючий компонент своїх значень – архісему поля ‘звук’ – акустичні тісно пов’язані з такими семантичними сферами, як “буття”, “перцептивні явища”, “відчуття”.

У третьому розділі – “Внутрішні зв’язки одиниць лексико-семантичного поля звуконайменувань” – виявлено парадигматичні зв’язки в структурі аналізованого поля.

Для лексико-семантичного поля звуконайменувань характерна чітка гіпонімічна організація: воно має вигляд ієрархічної мережі. Наприклад, семема *регім* є гіпонімом семими *смій*, бо має таку семну формулу: ‘*смій*’ + ‘голосний’ + ‘нестримний’. Узагальнювальний характер семи ‘*смій*’ дозволяє конкретизувати подану формулу: (‘звук, утворений людиною’ + ‘переривчасті’ + ‘короткі’ + ‘специфічні’ + ‘емоції’) + ‘голосні’ + ‘нестримні’ – *регім*. Підґрунтя для родо-видових відношень у лексико-семантичному полі звуконайменувань – єдність звукових сигналів у їхньому розмаїтті: *А цей потріскуючий шум – То шерех крил поза шиною* (О. Забужко); *Сільської ситості останній трен, – Усюди лемент – крик дулібських жен Під батогом зневажливого обра* (М. Зеров). Перехід від родового поняття до видового призводить до звуження в семантиці слова, а від видового до родового створює розширення. Наприклад, гіпонімічні кореляції між загальною родовою акустичною *смійтисся* “видавати смій від веселощів, радості, нервового збудження і т. ін.” [СУМ, IX, 413] зі словами, що позначають конкретні ознаки цього явища, – *хихикати, вирегочуватися, рокотати, реготати, пирхати, пирскати, заливатися, порскати*, розм. *чмихати, хехекати, хихотати, фиркати, прискати*, перен. *гиготати*, зневажл. *іржати*: *Писарці показували пальцями на Олександрю, шептали щось один до одного, сміялись* (М. Коцюбинський); *Дедалі ставали вони [писарці] сміливішими та реготались вже наголос, незважаючи на Гната* (М. Коцюбинський); *Писарці пхикнули в кулак, але не могли вдержатись, і гучний регім залунав по хаті* (М. Коцюбинський); *Паничі захихикали і, щоб вдержатись, позакривали роти кулаками* (М. Коцюбинський). На семантичному рівні розширення постає як усування гіпосем ідеографічного, стилістичного або емоційного характеру. Звуження, навпаки, зведено до включення в семему деяких компонентів, пор., наприклад: *Почувся глухий звук* (О. Довженко) – *Раптом глухий тріск* (О. Довженко).

Одиниці поля перебувають у гіпонімічних відношеннях із його центром, утворюючи чотирирівневу структуру, в якій кожне наступне слово ядра є гіпонімом стосовно попереднього слова і гіперонімом – наступного (*звук – удар – стук – грюкотіння; звук – шум – гамір – воання*). Гіперо-гіпонімічна кореляція підтверджує той факт, що ядром поля є ділянка зосередження основного семантичного потенціалу лексико-семантичного поля, куди

входять одиниці з інтегрувальними семами і ті з одиниць, диференційні семи яких схильні до згасання і, відповідно, до ототожнення з інтегрувальними семами (*шум, гул, спів, дзвін, голос, сміх, свист, тріск, шелест, крик* тощо). На периферії ж розташовані ті гіпонімічні засоби, в яких виявлено розмитість спільних для поля інтегрувальних сем і які схильні до виходу за межі цього поля (*хрумтіння*; розм. *тахкання, цюркання, цьвохкання* тощо).

Чим вищий рівень узагальненості гіпероніма, тим менш конкретні його гіпоніми, а отже, ближчі до суперординати поля і, навпаки, чим більший рівень конкретизації гіпероніма, тим конкретніші його гіпоніми і тим далі вони розташовані на осі ієрархічних залежностей.

Усередині лексико-семантичного поля звуконайменувань існують стійкі синонімічні зв'язки. При визначенні цих зв'язків необхідно зважати на низку ознак, із яких найактуальнішими є а) ознаки /інтенсивність/, /характер/, /міра/, /тембр/ тощо; б) емоційно-експресивне та оцінне забарвлення. Синонімічні відношення демонструють структуру поля у мініатюрі, визначаючи її характер і особливості ієрархії. Наприклад, до синонімічного ряду можуть входити прямі номінативні акустемі (*співати* “виконувати голосом якийсь музичний твір” – *музикати* (+‘стиха’, +‘невиразно’), розм. *курникати* (+‘тихенько’)), прямі похідні акустемі (*заливатися* (+‘дзвінко’, +‘переливчасто’), розм. *горлати* (+‘голосно’), *виводити* (+‘протяжно’)), переносні акустемі (*видзвонювати* (+‘чисто’, +‘тонко’)), акустемі із експліцитною семою ‘звук’ (*виспівувати*, розм. *розспівувати* (+‘старанно’, +‘довго’, +‘натхненно’), *приспівувати* (+‘тихо’, +‘напівголосно’)), фразеологічні одиниці (рідко *викидати колінця* (+‘з несподіваними переходами в тональності, силі, висоті звуків’)).

У ролі домінанти синонімічного ряду може виступати як пряме номінативне (синонімічний ряд *шепелявити, цвірінькати, хрипкий*), так і пряме похідне значення (синонімічний ряд *високий, ударити*), переважно стилістично та емоційно-експресивно нейтральне. Хоча, як показав аналіз, домінантою може бути й стилістично забарвлена акустема (розм. *басити, торохтіти, цмокати*), що свідчить про динамізм семантичних структур аналізованих одиниць.

Намаганням засобами мови найточніше відобразити важливий для людини предмет позамовної дійсності можна пояснити те, що за кількістю акустем, які формують синонімічне об'єднання у складі аналізованого поля, переважають багаточленні синонімічні групи (*глухий* (про звук, голос) – *приглушений, приглухий*, розм. *глухуватий*, розм. *затушкований*, розм. *стиснений, здавлений, придавлений, придушений, утробний, безголосий*, розм., рідко *нутрянний*, розм. *замогильний*, розм. *могильний*, перен. *задавлений*, перен. *гробовий*, перен. *матовий*, перен. *здушений*), значно менше двочленних (*баритон* – розм. *підбасок, вистукувати – вицокувати, закличний – кличний, скреготати* (зубами) – *скрипіти*) і

тричленних (гугнявити – розм. *гугнити (гугніти)*, розм. *гунявити*; задишливий (про звук) – розм. *задиристий*, рідко *задьористий*).

Внутрішня організація синонімічних структур не обмежена лише синонімічним рядом, у якому домінує відношення градації (наприклад, синонімічний ряд розкричатися “почати дуже кричати”, в якому кожний наступний член підсилює семи ‘багато’ й ‘довго’ відповідною інтенсивністю – *розшумітися*, розм. *розрепетуватися*, розм. *розгаласуватися*, розм. *розгорлатися*, розм. *розлементуватися*, розм. *розгукатися*, розм. *роззіпатися*). Активно функціонують у складі поля:

1) синонімічні пари (деренчливий “який деренчить” – розм. *деренькучий* (+‘часто’ і ‘настирливо’), гикання “уривчасті звуки, викликані мимовільними скороченнями діафрагми” – *гикавка (ікавка)*);

2) синонімічні гнізда, у яких кожний член безпосередньо пов’язаний із домінантою (крикливий (про голос, звук) – розм. *крикучий*; *лементливий*; *верескливий*);

3) синонімічні вузли, які пов’язані відношеннями градації та безпосереднього домінантного центрування (наприклад, у синонімічній групі *сміх*, *смішки*, *сміхотня*, *смішок*, *хихоньки*, *регіт*, *реготня (регітня)*, *гоготання (гоготіння)*, *іржання (ржання)* домінантою є *сміх*, акустемі *регіт*, розм. *реготня*, розм. *гоготання*, перен., зневажл. *іржання* пов’язані з нею ланцюжком синонімічного ряду, в якому кожне наступне слово виявляє більшу міру ознаки (+‘нестримний’, +‘голосний’, +‘гучний’, +‘різкий’); акустема розм. *смішок* характеризує сміх не за силою, а за тривалістю (+ ‘нетривалий, короткочасний’), тому безпосередньо пов’язана з домінантою; безпосередній зв’язок мають і акустемі розм. *смішки* та розм. *сміхотня*, на що вказують формули їхнього тлумачення “те саме, що й сміх”, а також розм. *хихоньки* (+‘тихий’)).

Повна тотожність семантичних значень серед акустем – явище рідкісне. Абсолютні синоніми в ЛСПЗ представлені відносно невеликою групою слів, але вони є повноправною частиною поля. У акустем тотожність значень передано за допомогою формул “те саме, що ...” або ідентичним тлумаченням. Таким синонімам властива нульова опозиція. Серед абсолютних синонімів – різнокореневі і однокореневі акустемі (*оплески* і *аплодисменти*, *кигикання* і рідко *кигик*), акустемі із маркованими значеннями (розм. *гуркотня* і розм. *гуркотнява*), фразеологічні одиниці (*захлинатися реготом* і *заливатися реготом*), акустемі в переносних значеннях (перен. *розливчастий* і перен. *розливний*).

Диференціація значень семантичних синонімів мотивована найрізноманітнішими ознаками: /інтенсивністю/ (*вити* – *скавучати*, *гудіння* – *рев*), /характером/ (*голосний* – *заливчастий*, *гуркотати* – *рокотати*), /тембром/ (*низький* – *басистий*, *ударити* – *ляснути*), /глухістю/ (*булькати* – *клекотати*), /дзвінкістю/ (*співати* – *ляцати*), /виразністю/ (*сказати*

– *пробубоніти*), /**різкістю**/ (*крик – виск, низький – грубий*), /**тривалістю**/ (*промовчати – перемовчати*), /**темпом**/ (*лунати – розноситися*), /**ритмом**/ (*кричати – скрикувати, стукати – постукувати*), /**висотою**/ (*дзижчати – гудіти*), /**кількістю учасників**/ (*гавкання – валування*) тощо.

При синонімії ядро семної структури синонімічних акустем творить інтегрувальна семантична ознака /**джерело**/, а диференційні ознаки (якісні та кількісні) створюють різноманітні відтінки. Наприклад, синоніми *сміятися* і *заливатися* розрізнені ознаками /**інтенсивність**/ і /**тривалість**/, бо друга акустема додає до значення першої “видавати сміх” семи ‘голосно’, ‘без упину’: *І сміється Альоша, заливається, на возі перекидаючись...* (О. Вишня); синоніми *шумливий* і *гомінливий* диференційовані якісною ознакою /**характер**/, де перший має значення “сповнений шуму”, а другий – “сповнений гомону”: *Іде по вулицях шумливих всепереможная весна* (В. Сосюра), *Гей, рум’яні мої небокраї, ви, міста гомінливі кругом!* (В. Сосюра).

Для синонімічних акустем інтегрувальні компоненти є обов’язковими, а диференційні – достатніми для визначення близькості їхніх значень. Відтінок у значенні синонімічних акустем може бути створений більшою або меншою кількістю додаткових ознак у семантичній структурі. Мінімальна відмінність між двома акустемами – одна сема (*тріщати – полускувати* (+‘злегка’), *крикливий – верескливий* (+‘пронизливий’), *гудіння – стугін* (+‘глухий’). Синоніми можуть різнитися двома семами (*вити – скавучати* (+‘повискуючи’, +‘стиха’), *крик – скрик* (+‘раптовий’, +‘уривчастий’); значно рідше – трьома семами (*співати – виспівувати* (+‘старанно’, +‘довго’, +‘натхненно’), *балакучий – гомінкий* (+‘багато’, +‘жваво’, +‘голосно’).

Аналіз синонімічних відношень засвідчив, що найактивніше в синонімічні об’єднання вступають акустеми дієслівного мікрополя, що пов’язано з рухливістю семантичної структури цієї лексико-граматичної категорії.

Антонімічні відношення забезпечують можливість контрастної характеристики звукових явищ, процесів, ознак. Для членів лексико-семантичного поля звуконайменувань характерне стійке лексико-семантичне відношення в межах антонімічних пар слів, унаслідок чого вони постійно взаємодіють у словниковому складі як парадигматично взаємозумовлені одиниці. При антонімії в семній структурі акустем домінують диференційні семи полярного характеру, а інтегрувальні семи розташовані на периферії семної структури та слугують основою протиставлення. Наприклад, у пари *гомоніти* – розм. *галакати* значеннєва схема /**родова ознака**/ + /**інтенсивність**/ реалізована ідентичною родовою семою ‘говорити’ та протиставними видовими семами ‘тихо’–‘голосно’; у пари перен. *щебетати* – перен. *рєвкати* значеннєва схема /**родова ознака**/ + /**різкість**/

представлена синонімічними родовими семами ‘промовляти’/‘говорити’ і протиставними ‘ласкаво’–‘грубо’.

Акустими поєднано в антонімічні пари на підставі спільного загального поняття і протилежних виявів /інтенсивності/ (‘тихий’–‘голосний’: *Душа колотиться, і стогін колобродить, на тихий шепіт перетерся крик* (В. Стус)), /висоти/ (‘високо’–‘низько’: *Та й доповідаючи, він [Іван Семенович] то пищить якимось, то враз басить [...] сміх, та й годі* (Є. Плужник)), /виразності/ (‘виразний’–‘невиразний’: *ясний – неясний* (про голос)), /кількості/ (‘багато’–‘один’: *Співали хором, співали соло* (О.Вишня)), /оцінки/ (‘позитивна’–‘негативна’: *виспівувати – пускати півня*), /емоцій/ (‘мажорний’–‘мінорний’: *Глянь, – як жалібно скрипки виводять, Глянь, – як весело бубни гудуть [...]* (О.Олесь)), /темпу/ (‘швидко’–‘повільно’: *захлинатися словами – тягнути слова з рота, сипати словами – зимувати на кожному слові*), /ритму/ (‘рівний’–‘нерівний’: *рівний – дрижачий, уривчастий, зривистий, тремтливий*), /тривалості/ (‘довго’–‘недовго’: *короткий – протяжний*), /тембру/ (‘чистий’–‘нечистий’: *світлий – надломлений, розбитий, охриплий* (про голос)), /різкості/ (‘різко’–‘лагідно’: *рубонутти – пролететати*), /гармонійності/ (‘гармонійний’–‘негармонійний’: розм. *ладний – неблагозвучний*). Для антонімічних пар характерні рухливість і варіативність складу, зумовлені щільними синонімічними відношеннями, якими наповнене досліджуване поле, що спричиняє виникнення антонімічних пучків і антонімічних рядів. У складі іменникового та дієслівного мікрополів найактивніше антонімізуються акустими лексико-семантичного ряду “Звуки, утворювані людиною”. Антонімічні опозиції є одними з основних серед прикметникових і прислівникових акустем, у яких виявлено поступовий перехід між протиставними ознаками. Наприклад, градаційний характер видових сем ‘голосний’–‘тихий’, ‘високий’–‘низький’ дозволяє розташувати антонімічні пари відповідно до міри вияву ознаки на заданій шкалі, наприклад, *несамовитий, нестямний, оглушливий, громохкий, гучний, голосний – неголосний, здавлений, приглушений, притишений – тихий*, перен. *німий*. За умов градуальної опозиції протиставлення відбувається у двох напрямках: антонімізовані як члени пари, так і самі пари (*голосний – тихий – оглушений – німий; низький – високий – басистий – фальцетний*).

Якщо синонімічні зв’язки поєднують різнорівневі компоненти лексико-семантичного поля звуконайменувань, то через антонімічні опозиції відбувається зрощення складових усередині лексико-семантичної групи (підгрупи).

ВИСНОВКИ

Підґрунтям для створення лексико-семантичного поля звуконайменувань є поняття **‘звук’**, яке чітко виокремлене в смисловій схемі та свідомості людини і широко представлене в сучасній українській літературній мові. Особливість звукового сигналу полягає в тісному переплетінні фізичних характеристик звуку (**/інтенсивність/**, **/частота/**, **/тривалість/**, **/тембр/** тощо) з низкою суб’єктивних психологічних параметрів (**/гучність/**, **/висота/**, **/емоційний вплив/**, **/оцінка/**).

Визначальними принципами виділення звуконайменувань із загального лексичного складу української мови є ономасіологічний (співвіднесеність із поняттям **‘звук’**), семасіологічний (спільний родовий інваріант – **‘звук’**), узуальний (дані словників), а також принципи граматичної неоднорідності (граматичні семи **‘предметність’**, **‘процес’**, **‘ознака’**, **‘ознака ознаки’**), семемної неоднорідності (первинні та вторинні, прямі й переносні акустемі, із основною і другорядною семою **‘звук’**, нейтральні й емоційно-оцінні, загальноновживані та стилістично марковані), семної ієрархії (семи граматичні, лексико-граматичні, лексичні – основні та другорядні). Для виокремлення членів аналізованого поля залучено понятійний, денотативний, лексичний, семантичний, лексико-граматичний, синтагматичний, стилістичний, фразеологічний критерії.

Одиниці з семою **‘звук’** найдоцільніше аналізувати в складі польової структури. Лексико-семантичне поле звуконайменувань – це розширене (міжчастиномовне) денотативно-сигніфікативне утворення плану змісту, якому властиві відкритість структури, рухливість складу, дифузність меж. Семантико-парадигматична структура досліджуваного поля є літературно-нормативною, моноцентричною, багатомірною, бо до її складу входить 4 лексико-семантичних мікрополя, 14 лексико-семантичних розрядів, 40 лексико-семантичних груп, 55 лексико-семантичних підгруп, а також фразеосемантичне мікрополе. Центральну частину лексико-семантичного поля звуконайменувань творять ядерні акустемі – первинне поле, акустемі ближньої периферії – вторинне поле, антонімічне поле, поле з експліцитними семами, далеку периферію – метафоричне та фразеосемантичне поля.

Принцип поділу поля на ядро і периферію доцільний як до поля в цілому, так і окремо до кожної з його дев’яти зон. Первинне поле об’єднує іменникові та дієслівні звуконайменування і за семним складом поділене на першу зону – фонічні ознаки (**/гучність/**, **/висота/**, **/тембр/**, **/характер/**, **/тривалість/**, **/темп/**), другу зону – **/джерело/**, **/дія/**, **/додаткова дія/**, третю зону – **/природа джерела/**, **/якість дії/**, **/якість додаткової дії/**, четверту зону – **/джерело (специфіковане)/**, **/супровідна дія/**, **/схожий на .../**. Вторинне поле поєднує у п’ятій – сьомій зонах іменникові і дієслівні акустемі, марковані стилістичними, оцінно-експресивними семами, у восьмій зоні розташовані прикметникові акустемі, а в дев’ятій – прислівникові звуконайменування. Аналіз ядерних акустем засвідчив: чим бідніші

семні схеми акустем, тим ближче до домінанти вони розташовані, і навпаки, чим більше компонентів у схемі, тим віддаленіше одиниця від домінанти. Для акустем ближньої периферії характерне зміщення акцентів із денотативної частини до конотативної, опосередкування синонімічною домінантою. Лексико-семантичне поле звуконайменувань має стійке, легко відтворюване уявою протиставлення *звук* – *тиша*. Важливе значення для лексико-семантичного поля звуконайменувань мають одиниці з експліцитними семами, які не лише формально виражають основні ознаки акустем (/гучність/, /висоту/, /тривалість/, /темп/, /тембр/ тощо), але й передають різноманітні другорядні відтінки, не зафіксовані імпліцитно ('раз у раз', 'час від часу' 'по черзі', 'кілька разів', 'з перервами', 'старанно', 'в багатьох місцях' тощо). Досліджуване поле розширює межі свого об'єднання переважно за рахунок внутрішніх ресурсів (звукова метафора), формуючи в такий спосіб центральну частину поля. Засобами зовнішньої метафоризації (запозиченнями з інших семантичних сфер) розвиваються здебільшого периферійні ділянки поля. На відміну від центральних акустем, які передають усю суму акустичних явищ і ознак, акустемі фразеосемантичного мікрополя обмежують цей об'єктивний матеріал, створюють значну його вибірковість, зумовлену ціннісними орієнтирами. Найбільше розширено фразеологічними звуконайменуваннями дієслівне і прислівникове мікрополя та семантичні сфери "гучність", "характер звучання", "мовлення", "емоційні стани, супроводжувані звуком", "відсутність звуків".

Досліджуване поле має автономну структуру та здатне залучати до свого складу елементи, які належать до інших лексико-семантичних сфер. Виявлено тісний зв'язок іменникових і дієслівних акустем із такими сферами, як "слухове сприйняття", "рух", "фізична дія", "деструктивна дія", "візуальне сприйняття", "фізіологія", "емоції", "мовлення" тощо; прикметникові та прислівникові акустемі взаємодіють із сферами "психологічний стан", "інтенсивність ознаки", "колір", "дотик", "смак" тощо.

Родо-видова кореляція в межах лексико-семантичного поля звуконайменувань визначає ієрархічну структуру утворення, розмежовуючи центр і периферію. Синонімічні об'єднання забезпечують зв'язок зон у складі поля, а також поєднують первинне поле з вторинним, метафоричним, фразеосемантичним. Антонімічні протиставлення всередині лексико-семантичної групи (підгрупи) визначають межі семантичної ознаки, сприяючи всебічному аналізу денотативної природи акустем. У лексико-семантичному полі звуконайменувань спостерігаються тісні зв'язки родо-видових відношень із синонімічними, синонімічних опозицій із антонімічними, що є свідченням складної семантичної організації як кожної акустемі окремо, так і лексико-семантичного поля звуконайменувань у цілому.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Багмут І.В. Виділення лексико-семантичного поля звуконайменувань у сучасній українській мові // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – Вип. 9. – С. 56 – 64.
2. Багмут І.В. Звук і слуховий образ: екстралінгвальна природа звуконайменувань // Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності проф. М.Я. Брицина: Зб. наук. праць / Відп. ред. В.І. Гончаров. – К.: Знання України, 2004. – С. 94 – 100.
3. Багмут І.В. Класифікація звуконайменувань в українській мові // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 15 – 19.
4. Багмут І.В. Родо-видова кореляція в лексико-семантичному полі звуконайменувань української мови // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Вип. 2. – С. 201 – 211.
5. Багмут І.В. Семантика дієслів акустичного сприйняття в поетичних творах Лесі Українки // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / Відп. ред. І.В. Гончаров. – К.: Знання, 2002. – С. 3 – 10.
6. Багмут І.В. Семна структура іменникових звуколексем в українській мові // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 107 – 115.
7. Багмут І.В. Фразеологічна мікросистема з концептом “звук” як фрагмент ЛСП звуконайменувань в українській мові // Мова і культура. Науковий щорічний журнал. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V. Ч. 1. Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 250 – 257.

АНОТАЦІЯ

Багмут І.В. Лексико-семантичне поле звуконайменувань у сучасній українській літературній мові (склад, структура, парадигматика). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2007.

Дисертація присвячена з'ясуванню складу, особливостей структури та семантичної організації лексико-семантичного поля звуконайменувань у сучасній українській літературній

мові шляхом дослідження зазначеної лексики в семантичному, структурному, парадигматичному аспектах. Лексико-семантичне поле звуконайменувань розглядається як розширене, літературно-нормативне, моноцентричне утворення, якому властиві відкритість структури, рухливість складу, дифузність меж.

У роботі з'ясовано специфіку природи поняття 'звук'; встановлено принципи та критерії виокремлення звуконайменувань із загального лексичного складу української мови; визначено статус і структуру лексико-семантичного поля звуконайменувань; здійснено системний аналіз семного складу членів поля; виявлено зв'язки лексико-семантичного поля звуконайменувань із іншими лексико-семантичними утвореннями; досліджено парадигматичні зв'язки в структурі поля.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, звуконайменування, семантична структура, семний склад, ядро, периферія, архісема, сема, парадигматичні зв'язки.

АННОТАЦІЯ

Багмут И.В. Лексико-семантическое поле звукоаименований в современном украинском литературном языке (состав, структура, парадигматика). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2007.

Диссертация посвящена изучению состава, особенностей структуры и семантической организации лексико-семантического поля звукоаименований в современном украинском литературном языке путём исследования названной лексики в семантическом, структурном, парадигматических аспектах.

В работе определена специфика природы понятия 'звук', которая заключается в тесном переплетении физических характеристик звукового сигнала (/интенсивность/, /частота/, /длительность /, /тембр/ и т. д.) с целым рядом субъективных параметров (/громкость/, /высота/, /эмоциональное воздействие/, /оценка/).

В диссертации установлены принципы и критерии выделения звукоаименований из общего лексического состава украинского языка. Определяющими принципами выделения звукоаименований являются ономаσιологический (соотнесённость с понятием 'звук'), семасиологический (общий родовой инвариант – 'звук'), узуальный (данные словарей), а также принципы грамматической неоднородности (грамматические семы 'предметность', 'процесс', 'признак', 'признак признака'), семемной неоднородности (первичные и вторичные, прямые и переносные акустемы, с основной и второстепенной семой 'звук',

нейтральные и эмоционально-оценочные, общеупотребительные и стилистически маркированные), семной иерархии (семы грамматические, лексико-грамматические, лексические – основные и второстепенные).

В диссертационной работе определены статус и структура исследуемого поля. Лексико-семантическое поле звукоименований – это расширенное денотативно-сигнификативное образование плана содержания, которому свойственны открытость структуры, подвижность состава, диффузность границ. Семантико-парадигматическая структура исследуемого поля является литературно-нормативной, моноцентрической, многомерной.

Осуществлён системный анализ семного состава членов поля. Центральную часть лексико-семантического поля звукоименований образуют ядерные акустемы – первичное поле, акустемы ближней периферии – вторичное поле, антонимическое поле, поле с эксплицитными семами, дальнюю периферию – метафорическое и фразеосемантическое поля. Первичное поле объединяет существительные и глагольные звукоименования и по семному составу поделено на первую зону – фонические признаки (**/громкость/**, **/высота/**, **/тембр/**, **/характер/**, **/длительность/**, **/темп/**), вторую зону – **/источник/**, **/действие/**, **/дополнительное действие/**, третью зону – **/природа источника/**, **/качество действия/**, **/качество дополнительного действия/**, четвёртую зону – **/источник (специфицированный)/**, **/сопроводительное действие/**, **/похожий на .../**. Вторичное поле объединяет в пятой – седьмой зонах существительные и глагольные акустемы, маркированные стилистическими, оценочно-экспрессивными семами, в восьмой зоне размещены прилагательные акустемы, а в девятой – наречные звукоименования.

Установлены связи лексико-семантического поля звукоименований с другими лексико-семантическими образованиями, которые могут возникать: 1) через корреляции прямых и переносных значений; 2) через периферийные компоненты того или иного семантического класса; 3) через архисему поля **‘звук’**.

В работе исследованы парадигматические связи в структуре поля. Родо-видовая корреляция в лексико-семантическом поле звукоименований определяет иерархическую структуру образования, разграничивая центр и периферию. Синонимические объединения обеспечивают связь зон в составе поля, а также соединяют первичное поле с вторичным, метафорическим, фразеосемантическим. Антонимические противопоставления внутри лексико-семантической группы (подгруппы) определяют границы семантического признака, способствуя всестороннему анализу денотативной природы акустем.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, звукоименование, семантическая структура, семный состав, ядро, периферия, архисема, парадигматические связи.

SUMMARY

Bagmut I.V. Lexico-semantic field of sound nominations in modern Ukrainian literary language (compound, structure, paradigm). – Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2007.

The dissertation deals with a research of compound, structure peculiarities, and semantic organisation of lexico-semantic field of sound nominations in modern Ukrainian literary language by analysis of the lexis in semantic, structural and paradigmatic aspects. The lexico-semantic field of sound nominations is considered as a wide, literary normative, monocentric form, which is characterised by open structure, compound flexibility and bounds diffusion.

Special features of the ‘sound’ concept were defined; principles and criteria of sound nominations selection from general Ukrainian vocabulary were determined; the status and the structure of lexico-semantic field of sound nominations were defined; systematic analysis of semes compound was conducted; relations between the lexico-semantic field of sound nominations and other lexico-semantic forms were discovered; paradigmatic relations in the field structure were researched.

Key words: lexico-semantic field, sound nomination, semantic structure, seme compound, core, periphery, archiseme, paradigmatic relations.